
РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК [342.553/.56.03:340.141](477-2)»13/17»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.1>

МІСЦЕ І РОЛЬ КОПНОГО СУДОЧИНСТВА У ФОРМУВАННІ ЗАСАД ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ (XIV–XVIII ст.)

Бойко І.Й.,

*доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-8444-6787

e-mail: igor.boiko@lnu.edu.ua

Ковальчук І.В.

*доктор філософії у галузі права,
старший викладач*

кафедри суспільно-політичних наук

Вінницького національного технічного університету

ORCID: 0009-0007-7467-5317

e-mail: ivankovalchuk@vntu.edu.ua

Заяць О.В.

*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0003-4512-2338

e-mail: oksana.lesyk@lnu.edu.ua

Бойко І.Й., Ковальчук І.В. Заяць О.В. Місце і роль копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.).

У статті проаналізовано місце і роль копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.). Зазначено, що в українських селах впродовж XIV–XVIII ст. судочинство здійснювали копні суди. Копний суд був громадським органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад. Він здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідував злочини, здійснював примирення винного з потерпілим та виконував свої рішення на українських землях у XIV–XVIII ст.

Показано, що склад копного суду становили копники, тобто копні судді (судні мужі) та присутня на судовому розгляді громада. Копні судді добре знали українське звичаєве право, мали загострене почуття справедливості та відповідальності, відзначалися високою моральною чистотою, чесністю, жили чесно, дотримувалися правил моралі та звичаєвого права. Тільки вони мали право прийняти рішення у справі.

Наголошено, що історичний досвід організації та діяльності копних судів в Україні свідчить про наявність в українського народу демократичних традицій здійснення правосуддя. Національний історичний правовий досвід свідчить, що доступ до правосуддя і доброчесність суддів є характерними рисами українського права, які формувалися і функціонували на українських землях упродовж століть. З досвіду діяльності копного судочинства в Україні упродовж XIV–XVIII ст. впливає, що для сучасного українського судді доброчесність має сприйматися як його професійна незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та демонстрація бездоганної поведінки в професійній діяльності та особистому житті, а також стосовно яких немає

сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя судді або членів його сім'ї задекларованим доходам та ін. Доступ до правосуддя та доброчесність судді є також важливими під час розбудови громадянського суспільства та демократичної, правової держави.

Ключові слова: копний суд, копне судочинство, доступ до правосуддя, доброчесність, правосуддя.

Boyko I.Y., Kovalchuk I.V., Zayats O.V. The place and role of the collective judiciary in the formation of principles of integrity and access to justice in Ukraine (14th–18th centuries).

The article analyzes the place and role of the kopny court in the formation of the principles of integrity and access to justice in Ukraine (14th–18th centuries). It is noted that in Ukrainian villages during the 14th–18th centuries, judicial proceedings were carried out by kopny courts. The kopny court was a public body of a neighboring association of rural territorial communities. It carried out judicial proceedings in civil and criminal cases, investigated crimes, reconciled the guilty with the victim, and executed its decisions on Ukrainian lands in the 14th–18th centuries.

It is shown that the composition of the kopny court consisted of kopnyki, that is, kopny judges (court men) and the community present at the trial. The kopny judges knew Ukrainian customary law well, had a keen sense of justice and responsibility, were distinguished by high moral purity, honesty, lived honestly, adhered to the rules of morality and customary law. Only they had the right to make a decision in the case.

It is emphasized that the historical experience of the organization and activity of kopny courts in Ukraine testifies to the presence of democratic traditions of the administration of justice among the Ukrainian people. National historical legal experience testifies that access to justice and the integrity of judges are characteristic features of Ukrainian law, which were formed and functioned on Ukrainian lands for centuries. From the experience of kopny judicial activity in Ukraine during the XIV–XVIII centuries. It follows that for a modern Ukrainian judge, integrity should be perceived as his professional independence, honesty, impartiality, incorruptibility, conscientiousness, adherence to ethical norms and demonstration of impeccable behavior in professional activities and personal life, as well as in relation to which there are no doubts about the legality of the sources of origin of property, compliance of the standard of living of the judge or his family members with the declared income, etc. Access to justice and integrity of a judge are also important in the development of civil society and a democratic, legal state.

Key words: public court, public justice, access to justice, integrity, justice.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань судової реформи у сучасній Україні є забезпечення доступу до правосуддя, що передбачає можливість людини без перешкод одержати судовий захист своїх прав. В Україні кожному гарантовано право на справедливий суд, що включає, крім іншого, право на розгляд справи. Забезпечення доступу до правосуддя для всіх є одним з пріоритетів цілей сталого розвитку України на період до 2030 р. [1]. Крім цього, ефективність реалізації доступу до правосуддя, серед іншого, залежить від доброчесності суддів, які своєю добросовісною працею формують довіру до судової влади. Інакше кажучи, ефективність правосуддя залежить насамперед від особистих чеснот судді. Ці основоположні принципи впроваджені в національну систему правил і норм, що формують моральний аспект поведінки суддів та викладені, зокрема, у Кодексі суддівської етики. Відповідно до Кодексу, суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Суддя має докладати всіх зусиль для того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною [2].

Досягнення успіхів у реалізації доступу до правосуддя, високого рівня доброчесності суддів у сучасній Україні можливо, серед іншого, завдяки використанню історичного правового досвіду. У зв'язку з цим значну увагу привертає вивчення історичного досвіду копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.).

Метою статті є комплексний історико-правовий аналіз місця і ролі копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.).

Стан дослідження проблеми. Окремі питання про місце і роль копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.) висвітлювали у наукових працях українські вчені, зокрема: М. Іванішев, Р. Лашенко, І. Черкаський, М. Ясинський, Я. Падох, А. Яковлів, В. Кульчицький, Б. Тищик, М. Костицький, І. Усенко, М. Бедрій та ін.

Виклад основних положень. В українських селах впродовж XIV–XVIII ст. судочинство здійснювали копні суди. Копний суд був громадським органом сусідського об'єднання сільських тери-

торіальних громад [3]. Він здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідував злочини, здійснював примирення винного з потерпілим та виконував свої рішення на українських землях у XIV–XVIII ст. Копні суди діяли на основі норм звичаєвого права, що ґрунтувалися на національних і релігійних особливостях цих народів і визнавалися органами державної влади Польського Королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини [4].

Підвідомчість копного суду передбачала вирішення ним цивільних і кримінальних справ, проте в його практиці не відбулось чіткого розмежування судочинства на цивільне та кримінальне. Копному суду були підсудні усі суспільні групи, у тому числі шляхта, яка проживала в українських селах. Як бачимо, це могло викликати взаємне дублювання громадськими (копними) та державними судами своїх функцій. Проте І. Черкаський зазначав, що такого дублювання не було, оскільки право вирішального вибору суду, який розглядав справу, належало потерпілому (позивачу) [5].

Кожна стадія копного судочинства носила назву “копа”. Залежно від справи, яку вирішував копний суд, їх кількість могла бути різною, проте загалом можна згрупувати та виділити три основні стадії копного судочинства: гаряча копа (розслідування злочинів), велика копа (судовий розгляд) та завита копа (виконання рішень). Український правознавець Я. Падох виділив наступні засади копного судочинства: усність; безпосередність; диспозитивність сторін процесу; єдність провадження в цивільних і кримінальних справах; поміркований формалізм [6]. Крім названих засад, копному судочинству також були властивими гласність, змагальність і рівноправність сторін процесу.

Здійснення копними судами попереднього розслідування починалось із скарги (позову) потерпілого (позивача). Скарга (позов) у копному судочинстві, як правило, надавалась суду в усній формі. У цій скарзі можна умовно виділити три частини: вступ (у ньому зазвичай позивач розповідав про передумови своєї проблеми); суть позову (розповідь про заподіяну шкоду); запевнення про те, що у нього (позивача) немає жодних сумнівів у тому, що лише копний суд може дану справу вирішити.

На підставі скарги потерпілого копний суд відкривав провадження у справі. Відкриттю провадження по справі передували деякі підготовчі дії. Перед початком гарячої копи громада обирала копних суддів, інколи це відбувалось перед ухваленням рішення. Копні судді давали присягу, що винного захищати не будуть. Після присяги вони кидали шапки у коло, яке обступала громада. Це було так зване копне коло, в яке ставала особа, щоб надати певні показання на стадії судового розгляду копним судом. Коли завершувались підготовчі дії, копні судді здійснювали оголошення про початок судового процесу та зміст судової справи [7].

“Гаряча копа” як стадія судочинства передбачала розшук злочинця, дізнання та попереднє слідство по справі. Кримінальний розшук здійснювали копні суди, передусім, шляхом гоніння сліду та зводу.

Гоніння сліду було основним засобом розшуку особи, яку підозрювали у вчиненні злочину. Копний суд гнав слід, тобто проводив розшук, від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території вважалось “очищеним” від усяких підозр, зокрема в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також не наступала у тих випадках, коли село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдавалось вивести за межі села, але громада не виступала на захист розшукуваного, слід гнався від “землі” до “землі” або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався “очищеним”, тому його не притягували до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наступала відповідальність села або окремих осіб, які володіли нерухомим майном [8].

Звід застосовували, якщо втрачена річ знаходилась до “закличу” чи була знайдена в іншій місцевості, а особа, в якій побачили цю річ, заперечувала неправомірність її набуття. Потерпілий при свідках звертався до володільця крадених речей і вимагав довести правомірність його володіння. За такий доказ вважалось визначення особи, від якої володільць отримав речі. Після отримання відомостей про цю особу, “гаряча копа” прямувала до неї. Тоді потерпілий вимагав довести правомірність володіння і в цієї особи. Процесуальна дія зводу, як бачимо, подібна до гоніння сліду, з тією відмінністю, що при зводі йшли не за слідом, а за “сводами”, “заводцями”, до яких перейшли крадені речі. Ведення зводу припинялося на “третьому своді”: третій володільць мусив крадену річ віддати потерпілому без заперечень і відшкодування, але цим актом набував право шукати “свого кривдника” за наступними сводами.

Важливе значення у копному судочинстві мало “поволання” – оголошення про злочин. Шляхом поволання усіх жителі копного округу закликали до збирання доказів по справі. Як правило, цю процесуальну дію застосовували у справах про вбивство. Після оголошення про злочин або одно-

часно з цим родичі вбитого розпитували всіх, кому було відомо про злочин. Коли це опитування не давало бажаних результатів, тоді копний суд вдавався до "прослуху". За допомогою прослуху потерпілий сподівався отримати хоча б якісь дані, за допомогою яких вдалося б знайти вбивцю [9].

Під час розслідування злочину копні суди застосовували складну систему слідчих дій, які не втратили своєї актуальності й сьогодні: обшук, огляд, допит тощо. Копний суд також застосовував ідентифікацію, в процесі якої тотожність встановлювали шляхом візуального порівняння чи простого прикладання. Наприклад, зіставлення підшви взуття підозрюваного чи іншого предмету зі слідом, який було виявлено на місці злочину. Доволі поширеною практикою була участь возного (державного судового чиновника) у здійсненні копними судами слідчих дій, який у своїх звітах фіксував їх результати. У тогочасному законодавстві формувалися також зародки інституту участі в слідчих діях фахівців – пропонувалося, щоб в огляді ран і побоїв брав участь цирульник у статусі спеціаліста [7]. Якщо на трьох колективних допитах учасники копного зібрання заявляли, що вони нічого у даній справі не знають, а в позивача не було необхідних доказів, скликалась "присяжна копа". Позивач вибирав кілька чоловік із кожного села та зобов'язував присягнути, що вони злочин не вчиняли та не знають злочинця. "Присяжна копа" відбувалась наступного дня після третього колективного допиту. Людей, які відмовлялись від присяги, визнавали винними у злочині [10]. Коли ж усі приймали присягу за встановленими правовим звичаєм правилами, тоді провадження по даній кримінальній справі закривали. "Гаряча копа" (попереднє розслідування) завершувалась "даванням вини". Копний суд або особисто потерпілий на підставі зібраних у процесі слідства доказів звинувачували певну особу чи кількох осіб у вчиненні злочину. Після "давання вини" копний суд (тобто "велика копа") розпочинав судовий розгляд справи.

Склад копного суду становили копники, тобто копні судді (судні мужі) та присутня на судовому розгляді громада. Кількість копних суддів не була сталою, хоча здебільшого вона становила приблизно 10-20 осіб. Цих суддів обирало населення копного округу на засіданні віча з-поміж членів територіальної громади [11]. До особи, яка обиралась копним суддею, висувались такі вимоги: обізнаність у звичаєвому праві, наявність до неї поваги і довіри членів громади. Перед тим як заступити на посаду копні судді приймали присягу [12]. Копні судді добре знали українське звичаєве право, мали загострене почуття справедливості та відповідальності, відзначалися високою моральною чистотою, чесністю, жили чесно, дотримувалися правил моралі та звичаєвого права. Тільки вони мали право прийняти рішення у справі. Окрім копних суддів, на велику копу запрошували по одному-двох чоловіків з трьох сіл сусіднього копного округу. Вони мали назву в копному судочинстві "люди сторонні". У них не було права голосу, проте ці суб'єкти процесу сліdkували за ходом судового розгляду. На засіданні копного суду могли бути присутні поміщики та державні чиновники, але також без права голосу. Решту копного зібрання становило селянство (громада), тобто публіка, обов'язкова участь якої в кожному засіданні копного суду максимально забезпечувала гласність судового процесу. Серед державних чиновників найбільш важливим правовим статусом у копному судочинстві був наділений возний (до 1566 р. – виж), який брав участь у засіданнях копного суду, записував прийняті рішення та звітував про них у гродському суді [3].

Судовий розгляд (велика копа) відбувався на "коповищі" гласно, відкрито і прозоро колегіально складом суду, який жителі копного округу обирали в кожній справі. У засіданнях копних судів брали участь, зокрема, посадові особи місцевого самоврядування та представники держави. Розгляд судових справ відбувався за широкої участі представників громадськості, які не тільки були звичайними слухачами, а й часто вступали в обговорення справи і надавали копному суду докази з власної ініціативи. Учасники копного судочинства керувалися, насамперед, власним розумінням справедливості, "здоровим глуздом" і нормами українського звичаєвого права. Важливою частиною стадії судового розгляду ("великої копи") були заходи, які вживали копні суди для примирення учасників судового процесу з умовою компенсації шкоди, заподіяної правопорушенням. Неявка на засідання копного суду могла бути підставою для негативного рішення у справі.

Коповища були незмінними протягом багатьох століть та визначеними звичаями громади місцями (зазвичай під відкритим небом) зібрань і засідань копних судів. Очевидно, на коповищах раніше провадили свої засідання вервні суди, а, можливо, перед ними ще й общинні суди додержавного суспільства. Розгляд справи копним судом розпочинався з того, що потерпілий розповідав суддям обставини справи разом з даними, зібраними під час гарячої копи. Після цього копний суд викликав підсудного, щоб той навів докази своєї невинуватості. Гурт учасників копного суду під час засідання набирав круглої форми з вільним місцем посередині. Дане місце називалось "копне коло". У нього ставали учасники судового процесу для виголошення своїх міркувань, вимог, свідчень і надання доказів.

Копне судочинство носило змагальний характер, тому сторони процесу доводили свою правоту шляхом судових дебатів. Документи, що зберегли до наших часів відомості про діяльність

українських копних судів, свідчать, що не тільки судді (що само собою зрозуміло), а й сторони та громада на суді під час процесу виявляли досконале знання українського звичаєвого права; сторони у процесі часто цитували звичаєво-правові норми, переказуючи їх зміст в стислих реченнях. Найважливішим моментом у копному судочинстві було не тільки наведення фактичних доказів, а й з'ясування та доведення перед копним судом юридичної дії самої звичаєво-правової норми, на підставі якої слід було вирішити справу. У таких випадках змагання сторін щодо фактичних обставин справи перетворювалось на спір про чинність юридичної норми [13].

Підсудний (відповідач) повинен був "вивід слухний із себе вчинити", тобто довести свою невинність у злочині. За заявами сторін копний суд прослуховував свідків, оглядав речові докази, місце події, проводив допити, у тому числі із застосуванням тортур ("мук"). Коли за результатами судового розгляду одна із сторін була більш близькою до істини, копний суд зобов'язував її присягнути [14]. Ці процесуальні дії можна згрупувати в етап судового слідства на стадії великої копи.

Під час розгляду справи у копному суді розповсюдженою практикою були примирні процедури між сторонами. Українське звичаєве (копне) право допускало можливість укладення мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу. Потерпілий мав право помиритись із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Як правило, взамін за прощення винний сплачував потерпілому певну грошову суму.

У копному судочинстві функціонувала доволі складна система доказів: речові докази, зокрема вкрадена річ ("лице"), сліди побоїв, рани, труп вбитої людини, сліди на дорозі тощо; особисте зізнання; покази свідків ("видоки", "послухи", "люди"); присяга сторін процесу та свідків; ордалії ("муки"), які передбачали випробування водою, залізом або батогами.

Речові докази в копному судочинстві позначались терміном "знаки". Нерухомі речові докази (наприклад, сліди на дорозі) оглядались копними суддями, свідками та деколи возним. На стадії "великої копи" ці суб'єкти підтверджували відповідний факт під присягою. Рухомі речові докази мали загальну назву "лице", які потерпілий повинен був доставляти безпосередньо на засідання копного суду. "Лице" було не тільки важливим доказом, а й посилювало кримінальну відповідальність засудженого злочинця. Злодія, якого ловили з "лицем", тобто з краденим майном, копний суд зазвичай засуджував до смертної карі.

Покази свідків у копному судочинстві мали велике значення. Попри обмеження у Руській Правді кола осіб, які могли бути свідками, копні суди визнавали правомірними свідчення усіх людей незалежно від їхнього суспільного стану та статі. До свідків було тільки дві вимоги: осілість і добра репутація [15].

Завершальною стадією копного судочинства була "завита копа". Її назва походила від слова "завити", що означало "закінчити". "Завитою копою" вважалося будь-яке засідання копного суду, на якому він виносив остаточне рішення у справі. За ідеальних умов згідно з українськими правовими звичаями стадія "завитої копи" була також стадією виконання вироку копного суду. Рішення копних судів називались "декретами" або "сказаннями". Вони приймалися після дослідження всіх наявних доказів і судового розгляду. Рішення копного суду приймали тільки копні судді, хоча інші учасники копи також могли висловити свою думку з цього приводу. Копні судді разом повинні були дійти до спільного одноголосного рішення. Прийняттю рішення передувала нарада копних суддів [5].

Суворість покарання, присудженого копним судом залежала від ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. За злочини невеликої тяжкості копний суд присуджував м'які покарання, зокрема штраф і компенсацію заподіяної шкоди потерпілому. Проте за великі розкрадання, підпали, вбивства, множинність злочинів тощо покарання були дуже суворими і навіть жорстокими, незважаючи на те, до якого суспільного стану належав потерпілий.

Оскаржити рішення копного суду можна було (залежно від історичного періоду та регіону) в гродських, земських, домініальних, каптурових і сотенних судах. Рішення копного суду могли бути оскаржені не тільки в державних судах. Як виняток із загальних правил копного судочинства, допускалась додаткова стадія копного процесу, яка носила назву "обча копа" (загальна копа), в якій брали участь жителі кількох сусідніх копних округів. Завданням "обчої копи" був перегляд рішення, прийнятого на "завитій копі". На цій надзвичайній стадії копного судочинства склад копного суду значно розширювався у порівнянні з "великою копою". "Обча копа" була надзвичайним зібранням, присутність на якому поруч з жителями копного округу, де справа розглядалась у першій інстанції, людей з інших копних округів забезпечувала неупередженість копного суду при перегляді судової справи у другій інстанції.

Копний суд був водночас і слідчим, і судовим, і виконавчим органом, тому, як правило, самостійно виконував свої рішення. При виникненні труднощів у виконанні свого рішення копний суд був уповноважений звертатись за допомогою до гродського суду. Також при ухиленні відповідача

від сплати присудженої компенсації або штрафу копний суд мав право звертатись за допомогою до місцевого феодала, підданим якого був засуджений. Під час "завитої копи" до засудженого в кримінальній справі могли застосовувати тілесні покарання або смертна кара. Для цього кільком членам громади копний суд делегував функції ката. Крім того, члени громади інколи збирали кошти та наймали професійного ката.

Серед тілесних покарань на завитій копі здебільшого застосовували побиття батогами. Визнання копним судом підсудного винним у вчиненні тяжкого злочину, як правило, мало наслідком смертну кару. Основними видами смертної кари в копному судочинстві на українських землях були: повішання на шибениці (цей вид смертної кари був найпоширенішим); спалення на вогнищі (цьому покаранню підлягали лише святотатці, відьми та чаклуни, а згодом і підпалювачі); четвертування (цей вид смертної кари в копному судочинстві застосовували в крайніх і дуже рідкісних випадках) [16].

Діяльність копних судів вагомо вплинула на розвиток судових органів і здійснення судочинства в українських селах. Це виявилось в тому, що апробовані столітньою практикою копні правові звичаї застосовувались у сільському судочинстві навіть у XIX ст., а подекуди – і на початку XX ст.

Висновок. Історичний досвід організації та діяльності копних судів в Україні свідчить про наявність в українського народу демократичних традицій здійснення правосуддя. Українське звичаєве право передбачало доступ громадськості до правосуддя, доброчесність суддів, виокремлювало моральний приклад неупередженості, об'єктивності та динамічності копних судів в Україні. Як видається, сьогодні кожен суддя повинен вміти проникнути в дух і зміст права та виховати в собі відчуття справедливості, адже тільки таке судочинство можна буде назвати правосуддям. Національний історичний правовий досвід свідчить, що доступ до правосуддя і доброчесність суддів є характерними рисами українського права, які формувалися і функціонували на українських землях упродовж століть. З досвіду діяльності копного судочинства в Україні упродовж XIV–XVIII ст. випливає, що для сучасного українського судді доброчесність має сприйматися як його професійна незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та демонстрація бездоганної поведінки в професійній діяльності та особистому житті, а також стосовно яких немає сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя судді або членів його сім'ї задекларованим доходам та ін. Доступ до правосуддя та доброчесність судді є також важливими під час розбудови громадянського суспільства та демократичної, правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яким чином забезпечується доступ до правосуддя? URL: <https://www.prostir.ua/?news=yakym-chynom-zabezpechujetsya-dostup-do-pravosuddya>.
2. Доброчесність суддів: аналіз практики Верховного Суду. // dejure.foundation/dobrochesnist-suddiv/.
3. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. С. 45.
4. Бедрій М. Основні ознаки українських копних судів (XIV–XVIII ст.) *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 34.
5. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в. *Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права*. Вип. 4, 5. Київ, 1928. С. 85.
6. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів, 1990. С. 86.
7. Тищик Б., Бедрій М. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV–XVIII ст.) *Право України*. 2010. № 1. С. 69–70.
8. Ясинський М. "Село" и "верв" Русской Правды. Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – Київ: Юридична думка, 2002. – С. 272.
9. Бедрій М. Розслідування злочинів в українському копному судочинстві (XIV–XVIII ст.) *Проблеми законності*. Вип. 111. Харків, 2010. С. 252–254.
10. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. С. 43.
11. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. С. 44–45.
12. Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf.

13. Бедрій М. Стадія судового розгляду в українському копному судочинстві (XIV–XVIII ст.) *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. Вип. 51. Львів, 2010. С. 22–23.
14. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1990. С. 89.
15. Бедрій М. Докази та доказування в українському копному судочинстві (XIV–XVIII ст.) *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. Київ, 2009. С. 154–155.
16. Бедрій М. Рішення українських копних судів: порядок прийняття, зміст, оскарження та виконання (XIV–XVIII ст.) *Держава і право*. Київ, 2009. Вип. 43. С. 176–178.